

Изкуство и едски
ЧЕТЕИИИ

2009

Институт за
изкуствознание

СТАТИИТЕ И ПРЕВОДИТЕ НА ЕЛИСАВЕТА КОНСУЛОВА-ВАЗОВА (1881-1965) – РОЛЯТА ИМ ЗА МОДЕРНИЗАЦИЯТА НА КУЛТУРАТА В БЪЛГАРИЯ

Ирина Генова

Елисавета Консулова-Вазова активно **пише, превежда и публикува** текстове за изкуство като неотменна част от формирането на художествения живот на модерността в България от началото на XX век до Втората световна война.

Публикациите за художествени събития и художници у нас и другаде, както и студиите с исторически характер, наред с художническите сдружения, художествените салони, художествените училища и академии, изложбите, са основна институция на модерния художествен живот.

Нека припомним, че Елисавета Консулова-Вазова е родена в Пловдив във високообразовано семейство¹. Баща ѝ е важна фигура в движението за национална независимост. На двадесет и четири годишна възраст, след като завършва Държавното рисувално училище в София, тя се омъжва се за Борис Вазов, завършил право в Париж, реализирал се като български дипломат. Борис Вазов е по-малък брат на писателя Иван Вазов, признат за класик на българската литература. Елисавета Консулова-Вазова и Борис Вазов имат три дъщери.

Родена пет години след учредяването на модерната българска държава, Консулова-Вазова реализира своите разнородни дарби във времето на изграждане на култура по европейски модел – различен от наследения. Тя учи във втория випуск на Държавното рисувално училище – първата у нас художествено образователна институция, която по-късно получава статут на Художествена академия. Тя е една от първите художнички в модерното българско изкуство. Консулова-Вазова става член на първото в България художническо сдружение и участва в ранни представления на модерното българско изкуство в чужбина. Нейна е първата самостоятелна изложба на художничка в България.

В най-значимото българско художествено списание от началото на XX век – списание „Художник“ – тя публикува статии за чуждестранни художници като Джовани Сегантини², Константин Мьоние³, Жан-Франсоа Миле⁴. Текстове имат широко реферативен характер и, без изрично да се позовават на чужди статии, предават с литературни умения и художническа пристрастност знания и впечатления, получени предимно от публикации в чужбина. В същото време те са стимулирани и от впечатления от първото ѝ пътуване из Европа – Мюнхен, Рим, Милано, Венеция – през лятото на 1905 година. Тези нейни ранни художествено-критически публикации за изкуството в Европа имат подчерта-

но **просветителска мотивация**.

Консулова-Вазова прави първия в България превод на историческо съчинение за европейското изкуство – това е актуалната в онзи момент **„История на живописиста”** от престижния немски автор Рихард Мутер/Richard Muther (1860-1909), публикувана в Лайпциг през 1900-1902 година. Библиотечната поредица на списание „Художник” (София) издава през **1907** година на български език част първа от двутомното съчинение⁵. Това издание се ползва от студенти и преподаватели за обучението по история на изкуството, както и от писатели, художници, различни образовани среди.

Консулова-Вазова има съзнанието за собствена **мисия** в изграждането на модерна художествена култура в България. Формирането на художествено образование среди у нас изисква познаване на исторически разкази за изкуството в Европа, както и на съвременните художествени практики. Принадлежността към малобройна държава и национален език, почти без разпространение извън нея, превръща владенето на големи европейски езици в неотменно условие за усвояването на европейски образци и формирането на модерна култура. (Ще отбележа, че нормите на модерния български език се изработват усилено през същите десетилетия след установяването на независимост.)

Консулова-Вазова усвоява шест чужди езика. Тя е сред първите активни **преводачи** на художествена европейска литература още от най-младите си години. Тук не уточнявам „жена-преводачка” тъй като квалифицираните преводач(к)и по това време у нас са малобройни и няма основание за каквото и да било разделение. Тя превежда романи и разкази от няколко езика, сред които френски, немски и английски. Едни от преводите ѝ на именити автори и творби са: „Нов свят” от Кнут Хамсун⁶ и „Трима души в една лодка” от Джером К. Джером⁷, които са много добре оценени.

Наред с това Консулова-Вазова превежда текстове за изкуство и ги публикува в периодични издания.

В края на XIX и през първото десетилетия на XX век **пишешите за изкуство** буквално се броят на пръсти. Най-често това са художници, образовани в европейски художествени средища. За съвременни изложби пишат и журналисти. Само един български критик по това време получава специализирано образование по история на изкуството – това е Андрей Протич⁸, който става и пръв уредник на първия художествен отдел в Народния/Националния музей (археологически и художествен) на България.

До края на второто десетилетие на XX век публикациите за изкуство от български автори, както и преводните статии, са оскъдни. Тази ситуация се променя осезаемо след Първата световна война.

Формиране на идеите за изкуство

Когато отива за първи път в голямо европейско културно средище – в Мюнхен, – Консулова-Вазова е на двадесет и три години (1905). Четири годи-

ни след първото си краткотрайно посещение, през 1909 година, тя се завръща в този град, за да специализира живопис в Академията на дружеството на художниците⁹.

Именно в Мюнхен, по време на първата дългосрочна специализация, се формира възгледът за собствената ѝ мисия – да бъде посредник между достиженията на европейската модерност и културните среди и практики в новата българска държава.

Критически статии за **изкуството в България** Консулова-Вазова започва да публикува след тридесетгодишна възраст (първата е от 1912 г.) – когато е придобила достатъчно опит и самочувствие в големите музеи, библиотеки и изложбени салони в Мюнхен, Рим и другаде.

Критическите ѝ наблюдения и преценки са винаги от позицията на художника – на практическите умения и въодушевлението от „правенето“.

Опитът от войната

Един епизод от живота на Консулова-Вазова – извън опита ѝ в изкуството и в художествената критика – не може да бъде пропуснат. Той ни представя възможност да мислим за локалната специфика, повлияла върху ценностните нагласи и поведението на тази изключителна личност.

По време на Балканската война през месец октомври 1913 година Консулова-Вазова, на 31-годишна възраст и вече майка на три деца (най-малкото от които е на две години) се записва доброволно като самарянка и работи във военни болници на границата с Турция – в Ямбол, Лозенград и в зоната на холерна епидемия в Чаталджа. Спомените ѝ за тези седмици са ужасяващи¹⁰.

Два въпроса ме връщат многократно към нейния опит от войната:

Кое чувство за дълг – патриотичен, исторически, към националната държава – може да бъде по-ценно от емоциите на най-близките, на собствените деца и да те стимулира да рискуваш живота си? Уместно ли е да привидим в този случай идеалистичния национален порив от епохата на Възраждането – същевременно епоха на просвещението и на формиращата се модерност¹¹? Дали не става дума също и за стремеж за изравняване на модерната жена с традиционната представа за мъжката храброст?

Вторият въпрос е защо разтърсващият опит от войната не се проявява в изкуството на Консулова-Вазова? Втората вълна на експресионизма в Германия, чиято култура художничката познава така добре, футуризмът в Италия, както и всички изяви на авангарда по това време, са дълбоко белязани от травмите на войната. Живописиста на Консулова-Вазова не променя предпочитаните теми и мотиви, своята стилова определеност, сякаш остава незасегната от жизнения опит на войната.

Отношение към авангардите

Важно е да се знае, че Консулова-Вазова **не пише за авангардни** творбинито в чужбина, нито у нас. Въпреки че прекарва и втори продължителен пе-

риод в Германия през 1920-1922 година, тя не пише нито за експресионизма, нито за опита на БАУХАУС.

В статията „Днешното изкуство” във вестник „Слово” от 1922 година четем смущаващи днес разсъждения за съвременни авангардни практики:

„Днес изкуството на Запад боледува. Има един силен копнеж към примитивност, към приближение до детето... Други се мъчат да рисуват абстрактно... Трети – още по-крайни – не признават дори и обикновените средства на живописата и пластиката, а си служат с цветни парченца плат, дъсчици, станиол, гвоздеи, стъкла – дадаизъм. Тям сродни са кубизъм, инфантилизъм, футуризм – който се мъчи в един образ да предаде всички моменти на едно движение... Така накратко не могат да се обяснят особеностите на всяко от тия течения, но едно имат те общо: скъсване с каквото и да било, пълно игнориране, дори омраза към минали стойности.”¹²

Консервативната нагласа в тези наблюдения може да бъде обяснена единствено от изявата на специфичните обстоятелства на художествения живот в България. Краткотрайното усвояване на модерността у нас – в продължение само на няколко десетилетия – предопределя неразбирането на енергията на авангарда. Тоталното отричане на наследения опит от страна на авангардните течения е неприемливо в среда, за която този опит на европейската модерност е ценност, нова и трудно достъпна. „... никога ново течение не се е отнасяло с такова пълно отричане на миналото, както сегашните най-нови.”¹³

Консулова-Вазова не напуска избраната от самото начало **позиция на про-светителството**, като заявява, че тези инак големи и значими художествени движения могат да нарушат последователното развитие на една слабо подготвена среда. „В плитка вода големи вълни не могат да станат. Но и малките колебания могат да бъдат много пакостни, не толкова за самите художници..., колкото за нашето общо художествено възпитание.”¹⁴

В статия от 1923 г.¹⁵ Консулова-Вазова отбелязва, че в нашите художествени изложби **почти** нищо не се среща от бунтарския дух на Запад. Тя изявява и през 1920-те години вкус и предпочитания към примеси от късен импресионизъм и символизъм, които в различни средища на Европа се явяват в разни варианти, наред с авангардите до Първата световна война.

Консервативният възглед за националната образователна мисия на художниците, противопоставен на авангарда в България

Какво може да съдържа това „почти” отнесено до изявите на авангардния опит в България? Кой са художествените практики и явления, които не намират място в критическите статии на Консулова-Вазова? У нас през 1919-1922 и 1924-1925 излизат сп. „Везни” и сп. „Пламяк” на Гео Милев, както и други по-кратковременни списания като „Crescendo”, които представят авангардни течения в Европа и са (макар и отдалечена) част от тях. Изложбите, отбелязани като важни в тези списания, не привличат нейния интерес.

През 1920-те години художественият елит у нас за кратък период се раз-
слоява осезаемо. **Авангардно ориентираните** малки общества отхвърлят ху-
дожествено-просветителската мисия за сметка на едно „елитарно разбиране
за актуално изкуство. **Високообразованите буржоазни среди** продължават
да поддържат национално-просветителския възглед от първите десетилетия
на модерността в България, според който постиженията на европейското из-
куство трябва да се усвояват последователно и още не е настъпил моментът
на тяхното пълно овладяване, за да бъдат те отричани. **Консулова-Вазова не
успява да надмогне образованата консервативност на своята среда.**

Издателска, преводаческа и критическа дейност през 1930-те години

От 1927 до 1933 година Консулова-Вазова е със семейството си в Прага по-
ради дипломатическата длъжност на съпруга ѝ Борис Вазов. През този пери-
од в Чехословакия тя представя самостоятелни изложби в Прага, Братислава
и Пилзен. След завръщането си в София Консулова-Вазова отново се заема
активно с преводи и критически статии. През 1934 г. тя започва да издава
списание „Беседа” – списание за дома, с читателска публика предимно сред
образованите градски жени, което продължава да излиза до 1940 година. В
това издание тя представя възгледите си в различни области на културата,
социалния живот и семейството.

Ролите на жената в модерното общество и семейство от втората половина
на 1930-те години са в центъра на издателската и обществената активност
на художничката. Все така с просветителски патос, но и с актуална идея за
модернизиране на ежедневието като материална среда и дейности в бита –
предпоставка за нов тип семейни отношения, Консулова-Вазова осъществява
избраната от нея посредническа мисия спрямо европейските образци, публи-
кувайки многобройни материали, които сама превежда от немски, френски и
английски език, както и статии от български автори (лекари, архитекти и т.н.),
получили образование в европейски културни средища. **Сп. „Беседа”** пропа-
гандира рационалното и комфортно обзавеждане и устройство на дома, което
да пести време и да улеснява максимално ежедневните дейности – поддър-
жане на хигиена, хранене, отглеждане на децата и т.н. Времето, освободено
от домашни задължения, жената ще посвещава на образование, обществени
занимания, изкуство. Сред статиите на Консулова-Вазова в „Беседа” има тек-
стове, обсъждащи въпроса за участието на жените в парламентарните избори
(„Българката избира”, 1938), равния достъп на жените и мъжете до висшето
образование („Вътрешният страж – жената”, 1938), рационализирането на до-
макинския труд („Домакинята като социален фактор”, 1939).

В тази среда от текстове в списанието се публикуват и статии за изкуство –
най-често критика за изложби в София. Наред със самата Консулова-Вазова,
критически статии публикуват и други автори, макар и по-рядко.

Преглеждайки годишнините на списанието, правят впечатление многобройните статии за изложби на художнички. Консулова-Вазова пише и публикува репродукции за всички изложби на Дружеството на художничките в България, както и за гостуващи изложби на чуждестранни художнички.

Активната критическа дейност на Консулова-Вазова приключва до Втората световна война (през 1940 година тя е на 59 години). Ролята ѝ в българската художествена критика и културно пространство се изразява в осъществената мисия за модернизирание на културата в България и равностойно участие на жените в нея.

Бележки:

¹ Най-пълното издание за Консулова-Вазова е: Непознатата Елисавета Консулова-Вазова. Спомени, критика и публицистика. [Съст. и автор Анелия Николаева]. С., 2002.

² Джовани Сегантини. – Художник. 1906-1907, год. II, кн. 4-5, 14-18.

³ Константин Мьоние. – Художник. 1906-1907, год. II, кн. 3, 21-22.

⁴ Жан-Франсоа Миле. – Художник. 1906-1907, год. II, кн. 9-10.

⁵ *Geschichte der Malerei*, 5 b., Leipzig 1900-1902. Изданието на английски език, London and New York, е в два тома и излиза през същата 1907 година, в която се публикува на български език първият от общо два тома. Вж *The Dictionary of Art Grove*. 1996, vol. 22, pp. 385-386.

⁶ Хамсун, К. Нов свят. [Прев. от немски Ел. Консулова-Вазова]. Пловдив, 1917.

⁷ Джером, К. Д. Трима души в една лодка. [Прев. от английски Ел. Консулова-Вазова]. С., 1923.

⁸ Андрей Протич (1875-1959) завършва през 1901 година в Лайпциг философия, германистика и история на изкуството. През 1919-1920 е уредник, а през 1920-1928 директор на Народния музей в София.

⁹ Вж *Deseyve*, Y. *Der Künstlerinnen-Verein München un seine Damen Akademie*. Herbert Utz Verlag, München, 2005.

¹⁰ Тези спомени под заглавие „Тревожни дни“ са публикувани в: Непознатата Елисавета Консулова-Вазова..., 50-56.

¹¹ Вж *Даскалов*, Р. Как се мисли Българското възраждане. С., 2002.

¹² „Днешното изкуство“, в рубриката „Художествена седмица“. – Слово, 24.06.1922, бр. 60.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Изложбата на Иван Крилов. – Слово, 10.03.1923, бр. 272.